

ВТОРИННА НОМІНАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ АРХІТЕКТУРИ

У статті досліджується спосіб творення українських архітектурних термінів шляхом метафоричного перенесення та метонімізації. На основі подібності позначуваних предметів за формою, функціями та структурою в архітектурній термінології виділено основні види метафоричних перенесень: антропоморфні, зооморфні та побутові метафори.

Ключові слова: метафоричне перенесення, метонімізація, метафора, українська мова, архітектурна термінологія.

The article deals with the means of formation of Ukrainian architectonic terms by the use of metaphorical transfer and metonymisation. On the base of resemblance of the subjects by their form, their functions and their structure the principal kinds of metaphorical transfers: anthropomorphous, zoomorphous and house hold metaphors are distinguished in the architectural terminologie.

Key-words: metaphorical transfer, metonymisation, metaphor, Ukrainian language, architectural terminologie.

Обов'язковою закономірністю розвитку лексичного складу мови є семантична деривація, яка ґрунтується на переосмисленні загальноживаної лексики, використанні наявних у мові номінацій у новій для них функції найменування. Вторинна номінація є одним з розповсюджених способів поповнення лексики і визначається мовознавцями як «використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування» [4 : 161]. Метафоричне та метонімічне переосмислення загальноживаної лексики, що дає нові назви об'єктам реальної дійсності, лежить не тільки в основі творення синонімії, полісемії, а й розвитку термінологічних систем. На думку Г. О. Краковецької, «процес термінотворення шляхом метафоризації цікавий тим, що дає можливість проникнути в глибини людської свідомості і поповнити наші відомості про рівень розвитку науки в час створення терміна, а також уявлення про термінований об'єкт у період його найменування» [1:12].

Впродовж багатьох століть метафоричне перенесення привертало до себе увагу дослідників. Підґрунтям сучасних досліджень метафори є праці давніх мислителів: Аристотеля, Квінтіліана, Анандавардхана та ін. Так Аристотель уважав метафору прихованим порівнянням, оснований на принципі аналогії, при цьому наполягаючи на

необхідності розрізняти реальні визначення та метафоричні, яким, на його думку, притаманна двозначність і нечіткість.

Як багатоаспектне явище метафора є предметом вивчення філософії, логіки, психології, а також «моделюючих» дисциплін, зокрема у дослідженнях штучного інтелекту. Як специфічне мовне явище метафора завжди була в центрі уваги вітчизняних мовознавців. Тривалий час лінгвісти розглядали метафору перш за все як троп, спосіб творення образно-поетичної картини світу. Починаючи з 60-х років ХХ ст., на проблему метафори звернули увагу фахівці з семантики, у дослідженнях яких було визначено місце і роль метафори в процесах номінації. У численних лінгвістичних працях, присвячених проблемам семантики, було доведено, що саме метафора є одним з найбільш продуктивних способів творення, проте особливу активність цей спосіб творення нових значень на базі вже існуючих і поіменованих виявляє у поповненні загальноновживаного та термінологічного лексикону.

У вітчизняному мовознавстві питання вторинної номінації як способу поповнення лексикону досліджувалося багатьма вченими, зокрема В. М. Телія, Л. О. Симоненко, О.О. Тараненко та іншими. Є праці, в яких метафоризація розглядається як спосіб формування термінів різних науково-професійних сфер, зокрема медичної термінології (Г. О. Краковецька), математичної термінології (А. М. Крейтор), термінології мікроелектроніки (Е. А. Лапиня), музичної термінології (С. Булик-Верхола).

Найменш вивченим, на нашу думку, є питання формування архітектурної термінології шляхом метафоризації загальноновживаної лексики.

Семантична деривація, що передбачає переосмислення слів, використання наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції найменування, активно поповнює склад української архітектурної термінології. Тому на часі актуальним є висвітлення процесу метафоризації та метонімізації як способу творення архітектурних термінів.

В основі метонімії лежить перенесення значення слова на інше на основі певної їх суміжності (просторової, часової, логічної, речової та ін.) Як відомо, метафора є асоціативною за характером використання вертикальних мовних відношень, а метонімія – синтагматична за характером використання горизонтальних мовних відношень. Семантична вмотивованість метафори ґрунтується на одній чи декількох конкретних ознаках вихідного значення і через них пов'язана із змістом слова; метонімія – на суміжності предметів та явищ, таким чином, пов'язана з вихідним значенням не окремими ознаками, а всім обсягом значення. Метонімічним перенесенням властива низька експресивність, стилістична нейтральність та висока номінативність.

Продуктивним в українській архітектурній термінології є метонімічне перенесення у сфері іменника, яке представлено моделями каузальної метонімії:

1) «галузь знань чи науки» – «сукупність об'єктів»: *архітектура* – «наука про спорудження та художнє оформлення будов» та «певні особливості будь-якої споруди»;

2) «дія» – «місце дії»: *будівництво* – «спорудження житлових будинків» і «місце, де здійснюється будівництво»;

3) «дія» – «результат дії»: *акцентування* – «дія, що означає виділення, підкреслення та збагачення архітектурної форми» і «результат, назва композиційного прийому»;

4) «дія» – «місце дії» – «предмет (результат)»: *будова* – «дія за значенням будувати», «місце, де відбувається будівництво», «наземна споруда для житла, господарських потреб».

Деякі архітектурні терміни утворені за просторовою суміжністю. Наприклад, термін *гардероб* має дефініцію «приміщення, де є велика шафа для зберігання одягу», яка утворилася шляхом метонімічного перенесення на основі слова *гардероб* «шафа для одягу». За аналогічною схемою утворено архітектурний термін *диван*, що отримав дефініцію «приміщення для гостей у стародавньому східному будинку».

В українській архітектурній терміносистемі виявлено терміни, які утворено шляхом метонімічного перенесення на основі власних назв. Наприклад, на основі розвитку семантики топоніма Вавілон з'являється нове значення, яке лягло в основу архітектурного терміна «вавілон». У даному випадку метонімічне перенесення відбувається за схемою «назва міста – система побудови міста». В архітектурі термін «вавілон» отримав дефініцію «система пропорційності середньовічних споруд, що мала місце у Вавілоні».

Наші спостереження стосовно утворення термінів архітектурної сфери шляхом метонімічного перенесення свідчать про відносно невелику продуктивність цього способу термінотворення.

Лінгвісти визначають метафору як семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця ... і ширше – метафора – це імпліцитна аналогія уявного з наявним, менш відомого з відомішим [5: 307].

Проблема співвідношення «метафора і термін» у своєму розвитку пройшла кілька етапів: для першого етапу характерним є твердження про неможливість вивчення експресивно нейтрального терміна і конотативної метафори в загальному аспекті; другий етап базується на тезі про можливість застосування метафори в науковому тексті, але її

небажаності. Багато сучасних досліджень проводиться в аспекті підтвердження припущень про те, що процес термінологізації за своєю природою є метафоричним. Так, в архітектурній галузі спостерігається широке вживання як термінологічної лексики, так і загальноживаної, яка ґрунтується на образному, алегоричному, метафоричному іменуванні явищ архітектури.

Вчені виділяють три етапи у формуванні терміна та пов'язаного з ним поняття шляхом метафоризації [3: 135-136]. На першому етапі відбувається вичленування об'єкта дослідження за деякими ознаками, які складають перше уявлення про цей об'єкт. Ці ознаки визначають вибір слова із загальноживаної лексики або терміна з іншої галузі науково-професійних знань. Наприклад, на першому етапі формування архітектурного терміна *крок колон* спільною ознакою виявилось саме «певна відстань або величина за спрямованого руху». Тому термін *крок колон* отримав дефініцію «відстань між модульними осями перпендикулярно несучим конструкціям покриття або перекриття (крок може бути 6 або 12 м)».

Другий етап термінотворення – етап концептуалізації, який полягає у подальшому формуванні поняття об'єкта дослідження під впливом повного значення загальноживаного слова. Останній етап – етап закріплення обраної одиниці номінації за новим поняттям, у результаті чого одиниця набуває «самостійності» і стає терміном.

У термінології архітектури терміни-метафори не є одиничними. Висока продуктивність даного типу словотворення визначається перш за все «природою людського мислення – здатністю узагальнювати у слові явища навколишнього світу, систематизувати у мові об'єкти позамовної дійсності». [6: 82].

Найчисленніші метафори в термінології архітектури умовно можна об'єднати в такі тематичні групи: 1) антропоморфні метафори; 2) зооморфні метафори; 3) побутові метафори.

Антропоморфні терміни-метафори архітектурної термінології утворені на основі різних аналогій, серед яких біологічні характеристики людини найчисленніші, а саме: *бровка, вуса (вусик), вушко, запліччя, зубці (зуби), нога, плече, п'ята, ребро, ручка, щока* тощо. Дані терміни-метафори як перенесення назви на підставі подібності функцій або структури семантично ґрунтуються на ментальній процедурі порівняння.

Високою продуктивністю характеризуються назви тварин, птахів та назви, що пов'язані з їх існуванням. Зооморфна метафора, утворена перенесенням назв з одного предмета на інший за зовнішньою подібністю, є одним із найпродуктивніших типів творення термінів архітектурної сфери, оскільки «рівень наукового пізнання на перших

стадіях розвитку науки був таким, що головним чинником, який визначав термінотворення, була не відповідність між поняттями і словами, а лише деякі аналогії» [2: 124]. Групу зооморфних метафор становлять слова типу *бики, бичаче око, ведмідь, ворон, воронячий дзьоб, вовчий зуб, голубки, гребінь, жучки, кабанчик, качка, коза, ластівчин хвіст* тощо. Наприклад, у загальноновживаній мові биками називають велику свійську рогату тварину. За зовнішньою подібністю, що насамперед пов'язано з масивністю тварин, в архітектурній термінології цим словом називають масивні проміжні бетонні або кам'яні опори, на яких тримається міст.

На основі різних найменувань предметів побуту утворилися терміни-метафори шляхом перенесення найменувань з одного предмета на інший за схожістю функцій, зовнішньою подібністю об'єктів, а також за схожістю місця розташування. Дану групу метафор становлять слова на позначення різновидів одягу, головних уборів та їх частин: *браслет, каблучок, козирок, косинка, манжет, пояс, сережки, шуба* тощо; предмети домашнього вжитку: *котел, чашка, сифон* тощо; назви продуктів харчування: *ананасна грань, голубець, динька, зерна, кабак* тощо; предмети різного призначення: *барабан, важок, візочки, вінички, вінок, полотно* та ін. Названі слова загальнономовної лексики належать до так званої предметної лексики, для одиниць якої характерна прозора внутрішня форма, що вказує на основні ознаки відповідних денотатів.

Серед метафоричних словосполучень, що термінологічно вживаються в архітектурній термінології, наявний цілий ряд таких, у яких один з компонентів називає певну реалію архітектури: *глухі вікна, самонесучі стіни, стрічкові фундаменти, п'ята склепіння, вушко наличника* тощо. Частина метафоричних термінологічних одиниць, що вживаються в архітектурній термінології, взагалі не містить у своїй структурі слова із сфери архітектурних реалій. Наприклад, терміни *бобровий хвіст, температурні шви* тощо.

У процесі дослідження механізму творення метафор архітектурної термінології були виділені моделі метафоричного перенесення: 1) іменник (N): *барабан, важок, журавель* та ін.; 2) іменник + іменник (N + N): *вінок капел, вушко наличника, крок колон, п'ята склепіння* та ін.; 3) прикметник + іменник (Adj + N): *баранячі роги, верблюдячий горб, сліпе вікно, бичаче око* та ін.

Отже, метафоризація та метонімізація – це когнітивні процеси, без яких було б неможливе отримання нового знання. Образні засоби вираження частіше використовуються тоді, коли відбувається пошук пояснення того або іншого явища, для вираження якого ще не вироблені типові мовні засоби. Метафоричне та метонімічне переосмислення є складними мовними процесами, в результаті яких відбуваються зміни у

словниковому складі мови. Процеси метафоричного та метонімічного перейменування сприяють не тільки поповненню словникового складу архітектурної лексики, але й деяким внутрішньомовним процесам, зокрема, переміщенню слів із загальноповжитої лексики у терміносистему сфери архітектури.

Основними видами перенесення при метафоричному словотворенні архітектурних термінів є аналогія з різними видами тварин та птахів, проєкція ознак, функцій предметів побуту, біологічних характеристик людини на типи споруд, їхні форми і деталі, орнаментальні композиції та мотиви тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краковецкая Г. А. Метафоризация как средство формирования медицинской терминологии (На материале древнегреческого, латинского, русского и украинского языков): Автореф. дис. ... канд. филол. Наук / Г. А. Краковецкая. – Киев, 1979. – 24 с.
2. Крейтор А. М. Лексико-семантический способ творения украинских математических терминов / А. М. Крейтор // Проблемы словообразования русских и украинских языков. – Киев; Донецк, 1976. – С. 123 – 132.
3. Лапиня Е. А. Метафора в терминологии микроэлектроники / Е. А. Лапиня // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 134 – 145.
4. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство: Підручник / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216с.
5. Тараненко О. О. Метафора / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – 752 с.
6. Черникова Н. В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии / Н. В. Черникова // Филологические науки. – 2001. - №1. – С. 82 – 90.